

DE ZANDLOPER

Van het Bestuur

Op 14 december 2018 is *Cultura Erfgoed* geopend door wethouder Hester Veltman samen met kinder-wethouder Necati Özel. Op zaterdag 15 december was er in samenwerking met Omroep Ede een geslaagde open dag samen met alle erfgoedorganisaties in de gemeente. De bibliotheek van de Vereniging Oud Ede is nu in te zien bij Cultura Erfgoed. Het opzoeken van boeken is nog wat lastig, doordat de bibliotheek is geordend op volgorde van binnenkomst van de boeken. Op Archieval (<https://www.archieval.nl>) kan gezocht worden, waarna het boek ook fysiek snel is gevonden. Echt gemakkelijk gaat het dus helaas niet, maar op donderdagmiddag kan iedereen terecht bij de dan aanwezige leden van de Werkgroep Bibliotheek en die vinden zeker wat u zoekt.

Nieuw Boek

Vrijdag 18 januari verscheen bij Boek en Bureau het nieuwe boek van Carel Verhoef: *Ede 1850 -1900: Een Veluws dorp op de drempel van de moderne tijd*. Het boek (250 blz.) is een prachtige uitwerking van hoofdstuk 3 (67 blz.) van het 75-jarig jubileumboek van de Vereniging *Geen dorp, geen Stad, maar... Ede*; het heeft dezelfde fraaie vormgeving inclusief harde kaft. De Vereniging heeft de uitgave van het boek mede mogelijk gemaakt en mag het daarom, zolang de voorraad strekt, aan leden van de Vereniging bij Cultura Erfgoed aanbieden voor € 16,-. Niet-leden kunnen terecht in de boekwinkel waar het boek € 19.95 kost.

PM: Mocht u juist van boeken of andere documenten over de geschiedenis van Ede af willen, dan neemt de Werkgroep Bibliotheek ze graag in ontvangst.

Uitgave van de Vereniging Oud Ede jrg 47 nr. 1 - februari 2019

Van het bestuur	1
De laatste stuiver	2
Oproep: Boer Koekoek	6
Agenda	6
Directeur Gemeentewerken A. Weener	7
Pak maar een doos: Kröller- Müller en Sint Hubertus	13
Het Lunterse Buurtbos Het Fislervoud	18 26
De Klomp, ontstaan van een nederzetting	27
Uit de archieven	31
Colofon	32

Geregistreerd Museum

De landelijke Museumvereniging heeft het *Historisch Museum Ede* wederom erkend als 'geregistreerd museum'. Aan die erkenning gaat een uitgebreide beoordeling vooraf, waar het HME met genoegen op terugkijkt. De Vereniging feliciteert het HME hiermee van harte.

Ontzamelen

Met het herwaarderen van onze collectie gaan we systematisch verder. Op de betreffende site van de Museumvereniging stond weer een aantal voorwerpen die de VOE wil afstoten, en die lijst is ook onder de aandacht van niet bij de Museumvereniging aangesloten regionale musea gebracht. Na afloop van deze vereiste procedure worden de voorwerpen waarvoor zich geen belangstellend museum heeft gemeld, als eerste en tegen ledenprijs aangeboden aan de leden van de VOE. De lijst met voorwerpen ligt vanaf maandag 25 februari ter inzage bij Cultura Erfgoed en de kijkdag is op zaterdagmorgen 9 maart in het depot. De leden met een e-mailadres ontvangen de lijst eveneens op 25 februari en dan staat hij ook op onze website.

Simon van de Pol, voorzitter

De laatste stuiver

Jan Kijlstra

Vóór de invoering van de Euro kenden we onder meer een munt met de naam *stuiver*. Een al heel oude naam voor een muntje ter waarde van 1/20 gulden ofwel vijf centen.

Er zijn veel spreekwoorden en gezegdes met stuiver. Eén daarvan is: 'De laatste stuiver uithangen', of ook 'De laatste stuiver uitsteken.' De betekenis daarvan is: op één stuiver na blut zijn.

Dat uithangen c.q. uitsteken roept associaties op met uithangborden. En inderdaad waren er heel wat uithangborden met daarop de tekst '*De laatste stuiver*'. Of nauw daaraan verwante teksten. Hierover straks meer.

Die uithangborden werden gevonden bij herbergen, veelal aan uitgaande wegen van steden of dorpen gelegen. Passanten die hun geld hadden uitgegeven in dorp of stad, konden hier van hun laatste geld een afzakkertje nemen.

De gebroeders Kraay waren uitgevers in Amsterdam, en in 1868 kwam bij hen het boek *De uithangteekens* uit. De auteur was, samen met J. ter Gouw, de tegen-

woordig vrijwel vergeten, maar vroeger zeer bekende Jacob van Lennep, een man die ook veel over geschiedenis en volksleven (folklore) schreef.

In dit boek lezen we:

‘Op uithangborden van herbergen even buiten of even binnen de poort zag men niet zelden een dubbel uithangbord, op de zijde naar de poort gekeerd: De Eerste aanleg, op de keerzijde: De Laatste aanleg (of wel De Eerste Stuiver en De Laatste Stuiver) en waarbij niet verzuimd

was een gezelschap aanleggers in schilderij te zien te geven. Dergelijke zinspelingen vindt men ook buiten's lands. Eene der aardigste is die, welke men zien kan op een kroeg, die zicht op de uiterste punt van 't Engelsch graafschap Cornwall bevindt. Komt men van de zeezijde dan leest men er op: the first house in England, van de landzijde the last house in England.'

Die horecagelegenheid bestaat nog steeds, al heeft men de tekst van beide borden samengevoegd tot *'First and last refreshment house in England'*.

In hetzelfde boek vinden we ook een pendant uit Amsterdam: *'Sedert twee eeuwen nagenoeg kent men de herberg aan de hoek van den Overtoomschen weg waar, boven de eene deur, aan de stadszijde, de Eerste -, en boven de andere de Laatste Stuiver staat. Hier namen van ouds de uitgaanders, die zich naar den Overtoom begaven om aal en baars te eten en te varen op den Schinkel, bij binnengaan hun eersten borrel en gingen dan de deur ter stadzij in. 's Avonds naar huis keerende, traden zij de deur aan de Overtoomsche zijde binnen en bekroonden het werk van den dag door er hun laatste slokje te nemen.'*

Niet verzuimd wordt een aantal voorbeelden te geven: 'Nog hangt de Stuiver hier en daar aan herbergen uit, doorgaans met de onderscheiding of het bij de eerste dan wel de laatste is. De Laatste Stuiver hangt bij Houten, bij Bemmeloord, bij Beusichem, bij Opijnen, enz. Het laatste Stuivertje te Heemstede, de Uiterste Stuiver bij Dongen, aan de weg naar Tilburg, uit.'

Wie van Zutphen naar Deventer wil, komt in het tegen Zutphen aan gelegen Eefde langs het voormalige hotel *De laatste Stuiver*.

Allemaal leuk en aardig, zult u zeggen. Maar wat heeft dat met de geschiedenis van Ede te maken? Wel, toen *De Uithangsteekens* in 1868 werd uitgegeven, was er waarschijnlijk al geen spoor meer van terug te vinden, maar in Ede stond een dikke eeuw eerder, in 1748, ook een *De Laatste Stuiver*.

We vinden hem terug op een kaart uit 1748, een *Tiendkaart* waarop de tiendplichtige landerijen in Ede zijn weergegeven. Deze kaart bevindt zich in het Gelders Archief te Arnhem, het inventarisnummer is 2090-K9. (Voor wie het niet weet: gebruikers/bezitters van tiendplichtige grond waren verplicht tien procent van de opbrengst van die grond af te dragen aan de bezitter van het tiendrecht. Van oorsprong was dat de kerk, later kwamen tiendrechten ook in particulier bezit). De afbeelding hierboven toont een gedeelte van deze kaart. Het pand met de put, gekenmerkt door de letter N, wordt als volgt omschreven:

N. Het Huys van Paul Aarssen gelyc de laatste Stuiver

De lokatie is goed herkenbaar. Rechts loopt het Heuvelsepad de Klinkenberg op, links is het voormalige Kolensteegje van Jansen. Naar boven, naar het noorden, heette de weg, volgens de kaart, *De Kerkstraat*. Maar deze benaming is, net als

andere straatnamen, in een ander handschrift en, zoals vaker op deze kaart, niet correct. Tegenwoordig is dat de Grotestraat. Van Arnhemseweg en Nieuwe Stationsstraat was toen nog lang geen sprake, beide bestonden nog niet. Naar het zuiden loopt het tegenwoordige Maandereind. Vrijwel onbebouwd, onze *De laatste stuiver* bevond zich echt aan het eind van het toenmalige dorp. En, hoewel niet gedocumenteerd, de locatie in combinatie met de naam, en gelet op de geciteerde teksten: ook 'onze' De laatste stuiver zal een kroeg geweest zijn. Een kroeg, waarschijnlijk begonnen in een normaal woonhuis.

Op de kadastrale minuut van 1832 ziet dit stukje van het oude Ede er zo uit:

Tussen de tiendkaart uit 1748 en deze kadastrale minuutkaart uit 1832 zitten verschillen. Met name het verloop van de straten is enigermate afwijkend. De kadastrale minuut is gemaakt op basis van de Rijksdriehoeksmeting, en daarom nauwkeurig. Terwijl de Tiendkaart vooral van belang was waar het de weergave van het bouwland betrof, en wegen minder belangrijk waren.

Maar op de minuutkaart zien we een pand met het nummer 192, met ten noorden daarvan een put. Net als op de tiendkaart. En, globaal, op dezelfde plek, met dezelfde noord-zuid oriëntatie van het pand. Het kan haast niet anders of pand 192 (in 1832 in bezit van Jan van Galen) is hetzelfde pand annex put als in 1748 de herberg *De Laatste Stuiver* van Paul Aarssen.

Boer Koekoek - wie kan mij helpen?

Boer Koekoek is nog steeds de bekendste politicus uit Ede en wijde omgeving. Vermaard en populair, als lid van de Tweede Kamer achttien jaar luis in de pels van de gevestigde partijen, maar ook vaak een ongenueanceerd en ongeleid projectiel met op de lachspieren werkend boers sarcasme. Bij zijn afscheid van de landelijke politiek wordt hij, zeer tegen de gewoonte in, niet geridderd. Ook na zijn overlijden in 1987 wordt hij, als hoge uitzondering, niet in het parlement herdacht.

De bestaande literatuur over deze opvallende politieke verschijning bestaat uit enkele boekjes, wat tijdschriftartikelen, twee scripties en talloze krantenberichten. Het beeld dat dan ontstaat is niet bepaald éénduidig. Aan de ene kant wordt Hendrik Koekoek neergezet als een extreem-rechtse, populistisch racist, maar daarnaast zijn er ook mildere oordelen zoals mediagenieke, oerconservatieve plattelander, die de betweters in Den Haag eindelijk eens vertelde hoe het volk er echt over dacht en waarmee je ook nog kon lachen.

Ook in de Edese politiek heeft, zeker in de jaren zestig, de Boerenpartij een rol gespeeld. Daar is tot nu toe weinig tot geen aandacht aan besteed. Onderzoek naar de rol van Boer Koekoek in de gemeenteraad, de lokale controverse tussen de BP en Binding Rechts, zijn relatie met SGP en CHU (van deze laatste partij was hij jarenlang afdelingssecretaris in Bennekom) en de Hervormde Kerk, gekoppeld aan zijn reactionaire reacties op alles wat in die jaren progressief of links was, lijkt mij dan ook zinvol.

Om recht te doen aan de persoon Koekoek is echter meer nodig dan wat er op papier staat. Er zijn nog talloze inwoners van Bennekom, Ede of Lunteren die hem persoonlijk hebben gekend, of binnen familie- en vriendenkring over hem hebben gehoord. Met deze mensen kom ik, eventueel via een tussenpersoon, heel graag in contact. Hoe meer verhalen, hoe genuanceerder het te vormen beeld van deze fameuze, soms bijna beruchte plaatsgenoot die we niet mogen vergeten.

Als u mij op de één of andere manier kunt helpen, zal ik dat op prijs stellen. Per telefoon of email kan wellicht een afspraak gemaakt worden.

Bij voorbaat mijn dank.

Aart Homoet, Grietjeshof 9, 6721VG Bennekom
0318-416719, 06-53650002, aart@aphomoet.nl

Agenda

Woensdag 17 april: Algemene Ledenvergadering, gevolgd door de 17 april-lezing.

A. Weener, eerste directeur Gemeentewerken, 1920-1950

Kees van Lohuizen

Inleiding

Een eerder verschenen artikel over de werkverschaffing in de jaren dertig van de vorige eeuw (De Zandloper 2017-2 en 3) was aanleiding iets te schrijven over de drijvende kracht daarachter in Ede: directeur van Gemeentewerken *A. Weener*.

In 1918 had de Gemeenteraad besloten een *Dienst van Gemeentewerken* in te stellen. Jarenlang had men H. Noorman van een architectenbureau ingehuurd als gemeente-architect, maar blijkbaar bevredigde dat niet. Het zou echter tot 1920 duren alvorens een directeur werd benoemd.

De benoeming

Op de oproep reageren 65 sollicitanten. Voor de selectie vroeg burgemeester Creutz steun aan jhr. A.H. Op ten Noort die, als adviseur van veel gemeenten, goed wist wat van een dergelijke functionaris werd gevraagd aan vakkennis, ervaring en mensenkennis.

B&W van Ede dienen in de gemeenteraadsvergadering van 9 april 1920 het benoemingsvoorstel in, met op de eerste plaats Weener en op de tweede de 31-jarige Van Dijk, gemeentearchitect van Opsterland. Raadslid Tulp geeft aan dat hij de voorkeur geeft aan de reeds in dienst zijnde 58-jarige opzichter Kalma. Na enige discussie wordt gestemd met als resultaat Weener 2, Kalma 8 en Van Dijk 2 stemmen. Vervolgens wordt er gestemd over Kalma en Weener. Dan staken de stemmen, zodat er moet worden geloot. Kalma komt als winnaar uit de bus en zou dus moeten worden benoemd, maar burgemeester Creutz zegt dat hij de verantwoordelijkheid daarvoor niet kan nemen en dat hij zich zal beraden over het uitkijken naar een andere functie. De geschrokken Raad stelt de benoeming uit.

Uitermate geschikt

De burgemeester weet zich gesterkt door het advies van Op ten Noort, dat mede is gebaseerd op referenties van diens vriend Schaap, directeur van Gemeentewerken Arnhem. Weener heeft tien jaar bij die dienst gewerkt en wordt met zijn ervaring uitermate geschikt geacht voor de uitgestrekte gemeente Ede met zijn vele wegen. Op ten Noort vindt Van Dijk duidelijk minder dan Weener, terwijl hij Kalma te oud vindt en administratief onder de maat. Ruim twee maanden later wordt Weener op 21 juni alsnog probleemloos benoemd en treedt hij op 1 augustus in dienst met de wetenschap dat hij het volle vertrouwen geniet van de burgemeester.

er op de vloeivelden geen verbanddoos aanwezig is. Heel nuchter adviseert Weener hem opdracht te geven een verbanddoos te kopen. Op het gemeentehuis gaat het 'licht branden' en al snel krijgt hij de geadviseerde opdracht. Later wordt hem advies gevraagd over eventuele bevorderingen van personeel in de buitendienst. Naar aanleiding van de vraag of iemand die als putjesschepper zelfstandig werkt, niet kan worden bevorderd, antwoordt Weener: *'De man werkt zelfstandig omdat het putje te klein is voor twee man'*. Als hij in de tijd van vereiste diploma's de ervaren en inventieve opzichter M. van As zonder zo'n diploma wil bevorderen tot technisch ambtenaar, willen B&W die stap als algemene mogelijkheid invoeren. Weener trapt direct op de rem. Nee, deze man heeft getoond het waard te zijn, anderen zullen dat eerst nog moeten waarmaken.

Vooraf in de beginjaren, maar ook wel later, gaat hij de gemeente in om situaties persoonlijk in ogenschouw te nemen, zodat hij de gemeente door en door leert kennen. Uit de gevarieerde correspondentie blijkt dat hij zakelijk is en over een brede en praktische technische kennis beschikt. Hij adviseert negatief als in zijn ogen een bouwaanvraag esthetisch niet deugt, maar komt op voor mensen als dat nodig is.

Visie

Hij heeft oog voor de *'typisch Veluwe wegbeplanting'* die hij belangrijk vindt voor het toerisme. De bomen langs de Stationsweg en de Berkenlaan heeft hij lange tijd weten te behouden, zo nodig in niet mis te verstane bewoordingen. Bij een grondruil met Kröller vraagt hij om het daarachterliggende fraaie bosje te sparen. In de buurtspraak van Otterlo voorkomt hij dat een heideveld met mooie vliegennetten verloren zal gaan. Een visie die in die tijd bijzonder is.

Bij adviezen voor namen voor wegen heeft hij oog voor de lokale situatie en historie. In zijn advies aan B&W over een gevraagde naamwijziging van Spindersteeg in Spinderlaan wijst hij op de oude naam en geeft aan dat de Vereniging Oud Ede niet blij zal zijn met zo'n wijziging. B&W vragen daarop advies aan de gemeentearchivaris en deze geeft aan dat de naam al uit 1647 stamt, waarop de naam (tot voor kort) blijft gehandhaafd. Weener had meer besef en respect voor geschiedenis en lokale achtergronden dan latere straatnaamcommissies.

Zijn werkterrein is zeer breed. Zo moet hij adviseren (en daarna vaak laten realiseren) over zaken met betrekking tot de begrotingen van woningbouwverenigingen, waterleidingtarieven, plaatsing graftekens, aankoop van gronden en panden (Heesterheide, Sterrenberg, Zonneberg), bouwvergunningen, drankwet (lokaliteit), reclameborden, torenklok-uurwerken, hinderwetvergunningen, verbetering van wegen en watergangen, aanschaf materieel (brandweerwagens, sproeiwagens, wals) en andere belangrijke en onbelangrijke zaken. Zo nodig vraagt

hij naar de ervaringen bij andere gemeenten in het land. Hij schuwt het ook niet om bij lastige zaken met zijn opponent te gaan praten en door goed overleg tot een verantwoorde praktische oplossing te komen.

Weener was een gedreven man met een breed technisch en kostenbewust inzicht, die zijn personeel goed aanstuurde, goed op de hoogte was van procedures en wetgeving en zodoende zijn adviezen deskundig onderbouwde. Vond hij iets onredelijk, dan liet hij dat ook blijken, ook aan B&W.

Enkele grotere en kleinere 'wapenfeiten'

De in de stad Arnhem opgedane ervaring komt hem in het 'heidedorp' Ede goed van pas. Hij krijgt niet alleen te maken

met de achterstanden als gevolg van de Eerste Wereldoorlog, maar ook met de versnelde groei door de komst van de ENKA, de vijf woningbouwverenigingen, de vele tot ver in het dorp onverharde wegen, de beperkte drinkwatervoorziening, het ontbreken van riolering, maar ook met de uitgebreidheid van de gemeente en de zeer behoudende en 'zuunige' gemeenteraad.

Na heftige discussies in de raad wordt uiteindelijk besloten dat Weener het rioleringsplan mag maken, maar wel met als 'adviseur' de hem bekende directeur van Gemeentewerken Arnhem ir. W.F.C. Schaap. Het wordt een plan waarbij afvalwater en regenwater gescheiden in aparte stelsels worden afgevoerd. Een systeem dat tachtig jaar later (deels om andere redenen) omarmd zou worden. De Raad vindt echter een dubbel stelsel te duur en derhalve moet hij een nieuw plan opstellen. Eind 1931 wordt dat door de Raad aanvaard. Niet de onhygiënische situatie in het dorp geeft daarbij de doorslag, maar de werkverschaffing.

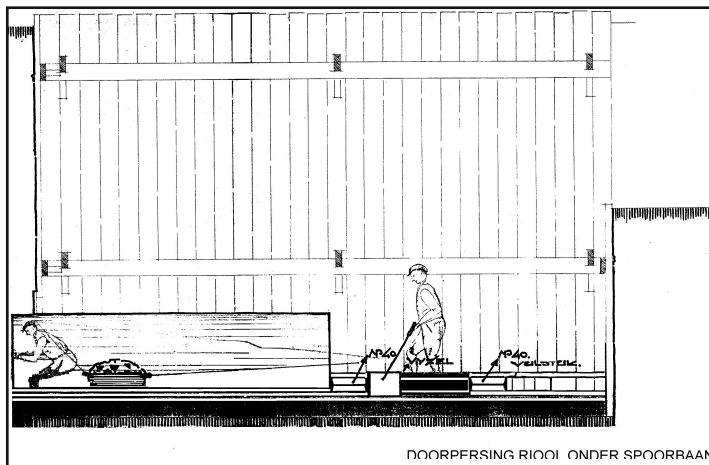
Weener bouwt een persvijzelconstructie, waarmee rioolbuizen onder de spoorlijn door kunnen worden gedrukt. Een arbeider in de buis moest het zand voor de buis steeds wegschrappen en in een karretje achter zich deponeren. Het karretje werd telkens met over katrollen lopende touwen uit de buis getrokken en geleid. Hierdoor restte voor de vijzel alleen de schuifkracht voor de buitenwand die toenam naarmate het werk vorderde en nieuwe buizen werden aangekoppeld. Overeenkomstig de tijd, waren de arbeidsomstandigheden voor de graver in de

*Weener op kantoor in 1931
(GAE 23171)*

buis van 80 cm minimaal. Na publicatie in de vakliteratuur werd zijn vijzel later voor verschillende werken in het land gehuurd en werd deze de basis voor verdere ontwikkelingen.

De ombouw van het oude zandgat tot een prachtig openluchttheater met een schitterende veelzijdige beplanting, is een nog steeds gewaardeerd meesterwerk.

Direct na de Tweede Wereldoorlog is het improviseren en roeien met kapotte riemen. Groot is het aantal evacués en de geleden oorlogsschade aan woningen. Het tekort aan toegewezen bouwvolume, verkrijgbare bouwmaterialen, vakarbeiders en deviezen is enorm. Sloopmateriaal wordt op alle mogelijke manieren hergebruikt, waarbij verrekeningen gedetailleerd moeten worden bijgehouden. Vergeet niet de vergoeding van f 15,- te betalen voor sloophout van een door de Duitsers gebouwd afdakje dat als oorlogsbuit aan het Rijk toebehoort! Verantwoording over vastgestelde oorlogsschade aan burgers en bedrijven is in 1948 vastgelegd op 4.168 tweezijdig ingevulde kaarten.

In 1948 maakt Weener een nieuw rioleringsplan voor Ede, waarbij hij de bevolkingsgroei tot 2010 wonderbaarlijk goed inschat op 70.000. Als gemiddelde woningbezetting houdt hij aan het destijds gangbare getal van 4, maar door de onvoorstelbare welvaartsgroei zou dit afnemen tot nu 2,4. Door het groter aantal benodigde woningen, alsmede verruiming van wegen en parkeerruimte, zou veel meer grond nodig zijn dan destijds voor mogelijk werd gehouden. Anderzijds beseft Weener dat de groei van Ede een andere stedenbouwkundige aanpak vereist. Een jongere, hoog-opgeleide generatie zal die moeten realiseren. Specialistische kennis zal daarbij nodig zijn.

Weeners directeurschap verliep in een periode van voortdurende zuinigheid en improvisatie, waarin toch 6.000 woningen zijn gebouwd, 120 km wegen zijn verhard, 60 km riolering is gelegd, 100 ha bos is aangeplant en 30.000 laanbomen de wegen hebben opgefleurd. De gemeente groeide van 20.000 naar 45.000 inwoners en het dorp Ede van 7.000 naar 20.000.

Weener benadrukt in de Raad van 1949 nogmaals het belang van de inzichten van een volgende generatie. De toekomst zal nieuwe ontwikkelingen brengen en een aangepaste benadering vragen.

Ontslag, pensioen en opvolging.

Op 18 juni 1942 wordt Weener op staande voet ontslagen door de pro-Duits gezinde burgemeester wegens een tweetal onnauwkeurigheden. Zo heeft hij een bouwvergunning (bewust) goedgekeurd met een begroting van f 460,-, terwijl hij behoorde te weten dat de bouwkosten meer dan f 500,- zouden zijn. Door deze foute schatting heeft hij enerzijds de gemeente leges onthouden en is hij anderzijds (bewust) voorbijgegaan aan de (niet te verkrijgen) vereiste goedkeuring door de Duitsers. Desondanks is het ontslag eervol en krijgt hij wachtgeld.

Hij herkrijgt zijn aanstelling bij de bevrijding van Ede op 17 april 1945 en wordt voor de voorgaande periode financieel geheel gecompenseerd. Dit is het bewijs dat Weener 'goed' was tijdens de oorlog. Bij de afhandeling van de financiële compensatie voor de oorlogsjaren geeft hij gewetensvol op dat hij f 60,- heeft ontvangen voor graafwerk dat hij heeft moeten verrichten voor de Duitse organisatie Todt.

De 65-jarige leeftijd zou Weener bereiken op 4 juni 1950. Hij vroeg ontslag en pensioen per 1 augustus, zodat hij dan precies 30 jaar in dienst zou zijn. Dit verzoek bracht consternatie in de Raad. Er waren besprekingen gaande over een nieuw ziekenhuis in Bennekom en sommige Raadsleden meenden dat Weener daarbij moeilijk kon worden gemist. Toen werd ontdekt, dat in zijn werkinstructies stond dat hij pas pensioengerechtigd zou zijn aan het eind van het jaar waarin hij 65 jaar werd. Daarop diende hij een aangepast verzoek in.

Hij wilde als opvolger een jong en hoog-opgeleid iemand die de tijd kreeg om zich in te werken. Het werd de aan de TU-Delft opgeleide bouwkundig ir. W. Dercksen die, op uitdrukkelijk advies van Weener, al in 1948 was benoemd.

In de Raadsvergadering van 29 december 1950 in het Hof van Gelderland werd afscheid genomen van Weener. Burgemeester Boot sprak zijn grote waardering voor hem uit. Zeker voor de wijze waarop hij zijn voorstellen op prettige en duidelijke wijze in de Raad wist te verwoorden. Ook al verschilde de Raad van mening, Weener bleef standvastig en correct. Dat gold zeker als adviseur in de vergadering van het College van B&W waar hij zo nodig als een

diplomaat het juiste moment kon afwachten. Ook sprak Boot waardering uit voor zijn team-building met zijn medewerkers en zijn openheid voor de burgers. Hij was een beminnelijk mens en voor velen aanspreekbaar. Hij was redelijk, duidelijk, kostenbewust en daarbij streng en rechtvaardig in zijn oordeel jegens burgers, medewerkers en B&W.

Na zijn dankwoord nodigde Weener alle aanwezigen uit op de door hem gegeven afscheidsreceptie. De Gemeente bood die receptie niet aan, nee dat deed betrokkene zelf. 70 jaar geleden ging dat zo.

Verantwoording

Het artikel is gebaseerd op de totaal 14.340 brieven die Weener in de jaren 1920 t.m. 1929 (arch. 029, map 45 t.m.83) en 1940 t.m. 1948 (arch. 029, map 149 t.m. 270) en 1949 t.m. 1950 (arch. Sta 20382 t.m. 20399) heeft geschreven aan het College. Korte aantekeningen zijn gemaakt van 2.307 brieven waarvan 1.220 brieven met e.v. bijlagen zijn gefotografeerd. Deze gedigitaliseerde gegevens zullen t.z.t. ter beschikking aan de VOE worden gesteld.

Verder zijn persoonlijke dossiers DAS 845II no. 55 en Sta 20488 gebruikt.

Weeners inzet voor de werkverschaffing is beschreven in Zandloper 2017-2 en 3.

De laatste foto van Weener is ter beschikking gesteld door een familielid.

Pak maar een doos 16: Kröller-Müller en Sint Hubertus

Gerard van Bruggen

‘De lift is voor de Dame’ – woorden van Jacob de Jong (1901-1985), de butler van het jachtslot Sint Hubertus. Als mevrouw Kröller ’s middags haar intrek nam in de toren van het jachtslot en daar haar thee wilde drinken, moest Jacob met een dienblad 31 meter tree voor tree omhoog, want de lift werd alleen door Helene Kröller gebruikt en zij hield daarom de sleutel zelf op zak. Ondenkbaar in deze tijd; in een historisch tijdschrift plaats je zo’n opmerking in zijn eigen tijd, maar ook dan blijft het een opmerkelijke uitspraak.

Ik vond dit feit in een in 1992 door A. Ohmstede uitgetikt verhaaltje met foto over butler Jacob. Ik kreeg voor deze rubriek namelijk een doos van het Gemeentearchief aangereikt van bestand 1026, de *Collectie A. Ohmstede*. Het gaat hier om een zeer jong archief dat pas in 2010 in het gemeentearchief geplaatst is en na bewerking sinds april 2018 raadpleegbaar is.

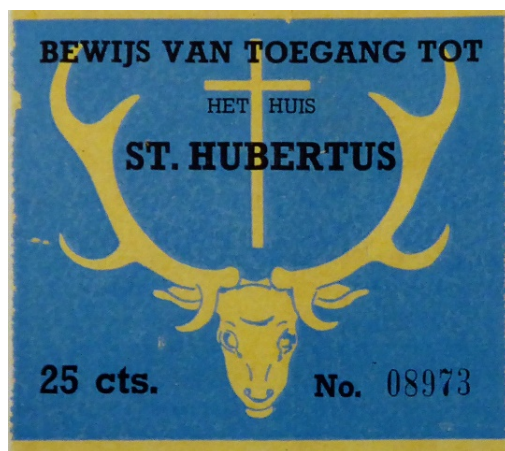

De inleiding op archiefbestand 1026 (te vinden op de website van het Gemeente-archief) vertelt dat Alfred Ohmstede vele jaren actief is geweest als vrijwilliger bij de Vereniging van Vrienden van de Hoge Veluwe. Hij schreef vele artikelen in het verenigingsblad *De Schouw* en vergezelde als gids vele groepen door het Nationale Park. Alle jaren door verzamelde hij artikelen over alle facetten van de Hoge Veluwe en in combinatie met een grote hoeveelheid door hem gemaakte foto's is deze collectie in 2010 aan het gemeentearchief geschonken.

Mijn doos is (in tegstelling tot meestal) niet de eerste doos van dit archief van ruim drie meter en bevat drie inventarisnummers: drie mappen met allerlei knipsels, foto's en complete tijdschriften en kranten. Map 181 is de dikste en bevat een enorme diversiteit van artikelen met betrekking tot het jachtslot Sint Hubertus (onder andere *'De lift is voor de Dame'*). Ik zie foto's van de toegangshekken, de toiletten, de schapenwei, de vijvers (met schaatsters!) en de Knuppelbrug – van sommige zaken had ik nog nooit gehoord. Map 182 is een verzameling knipsels over kunstenaars van wie werk in het Kröller-Müller Museum is te vinden: Belling, van Doesburg, Mendes da Costa, Picasso, Julia Ventura, ... en natuurlijk Vincent van Gogh. De derde map (183) bevat algemene informatie over het Museum, zoals folders van tentoonstellingen en artikelen uit *De Schouw* en andere tijdschriften.

Ik heb me geconcentreerd op map 181 met informatie over het jachtslot. Bijgaand toegangsbewijs uit 1939 kostte f 0,25, terwijl nu een kaartje voor een rondleiding van drie kwartier ruim dertig keer zo veel kost (€ 4,-). Naam van het jachtslot en de afbeelding op het kaartje vragen om een verklaring, welke in veelvoud te vinden is in het materiaal in deze map. In het kort (citaat stamt uit 1939):

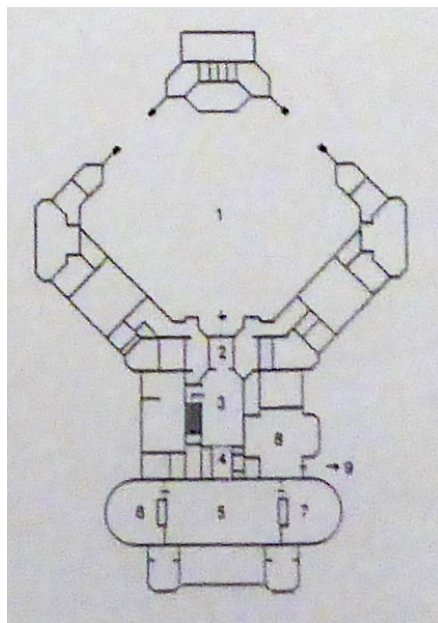
'Het is met Hubertus als met allen, die zeer lang geleden leefden, en een grote roem nalieten: er werd zóveel over hem geschreven en van hem verteld, men dichtte hem zóveel toe en ver-dichtte zijn levensloop dermate, dat de geschiedenis zelve bijna verloren is gegaan. Maar als wij de anecdoten negeren, de wonderverhalen laten rusten en de in de loop der eeuwen zeer gecompliceerd geworden Hubertus-cultus even terzijde schuiven, dan blijft er een eenvoudig gegeven over, dat – hoe kan het anders – zéér schoon is. Dat is de Hubertus-legende. Hij is een voortreffelijk jager geweest, een jager die de gangen der dieren kende, die nauwkeurig wist, hoe hij ze kon neerleggen - en die het ook deed. Hij miste nimmer en sentimenteel was hij niet. Toen hij echter op zekere dag tegenover een hert, zo fier, als hij nog nooit aanschouwd had, kwam te

staan, toen liet hij pijl en boog vallen. Het hert droeg tussen zijn gewei een lichtend kruis, en er klonk een stem, die sprak: Indien gij U niet wendt, tot wat des geestes is, zult gij ter helle varen. – Hubertus knielde en bad. Toen hij weer opzag was het hert verdwenen. Deze gebeurtenis is het keerpunt geweest in het leven van Hubertus. Hij heeft zich in dienst gesteld van de kerk en is een vroom en liefderijk priester geworden.'

Dit is de legende en uit het geciteerde artikel blijkt verder dat het enige historische feit is dat Hubertus bisschop van Luik is geweest en rond het jaar 738 in Tervueren is overleden. Of hij een groot jager is geweest, vertelt de geschiedenis niet, maar wel dat hij schutspatroom van het jagersgilde werd. De vraag is dus of het patronaat een gevolg was van zijn jagerschap of dat hem in de loop der tijd een talent werd toegedacht om dit patronaat te legitimeren.

Feit is dat Helene Kröller het door H.P. Berlage (gedurende een aantal jaren in dienst bij de firma Kröller-Müller) gebouwde jachtslot de naam van de heilige Hubertus heeft gegeven. Het 'jachthuis', zoals de oorspronkelijke aanduiding luidde, draagt echter niet alleen de naam van Hubertus, maar *'is de verbeelding in steen van het leven van Sint Hubertus'*, schrijft Omhstede in 1991 in een artikel over het jachtslot. In de hiernaast opgenomen plattegrond is de vergelijking met de eerdere afbeelding van het bewijs van toegang duidelijk. *'De opdracht was voor de rationeel ingestelde Berlage van bijzonder belang, nu immers diende hij ten volle zijn fantasie aan te spreken. Huis en binnenplaats heeft de bouwmeester doortrokken van zware symboliek. De sage van Sint Hubertus ligt zó letterlijk aan het gebouw ten grondslag, dat men er niet aan kan ontkomen. Kennis van de legende is dan ook noodzakelijk wil men Berlages jachthuis kunnen verstaan.'*

Voor Berlage moet de bouw een moeilijke periode geweest zijn. In een ander artikel in map 181 lees ik: *'De samenwerking met Mevr. Kröller verliep niet zonder problemen, vooral in het persoonlijke vlak. Haar bemoeienis met zijn werk was voor de bouwmeester een groeiende bron van irritatie. Berlage begon steeds meer te lijden onder de strakke band, die het contract voor hem betekende. Maar Berlage sprak zich nooit uit, hij was een flegmatisch, gesloten man'* (artikel van Winnie v.d.Horst-Zondag). Volgens een notitie van Bram Haak (historicus en nauw betrokken bij de Hoge Veluwe in al zijn facetten) deden de problemen zich niet

alleen op het persoonlijk vlak voor, maar waarschijnlijk ook op technisch gebied: 'Mevr. Kröller was geen architect, Berlage wel.'

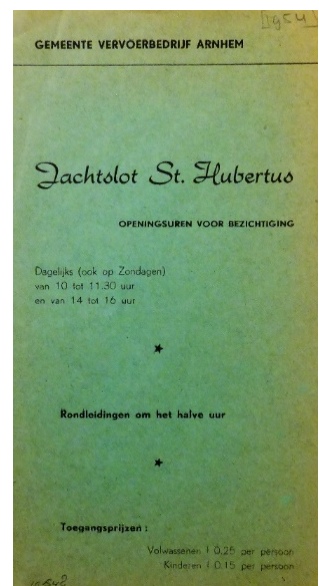
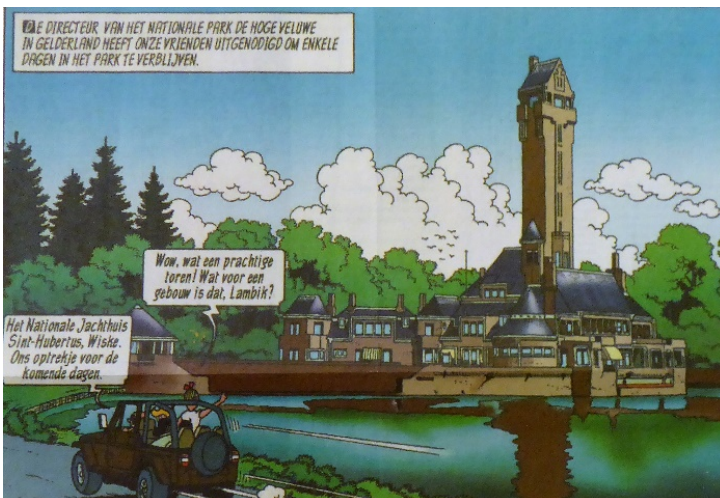
De genoemde symboliek vinden we ook terug in de aangebrachte reliefs van de kunstenaar Mendes da Costa, waarvan zich in de doos ook afbeeldingen bevinden, maar waarvoor ik twee foto's uit mijn eigen verzameling in dit artikel heb opge-nomen. De reliefs stellen de ontmoeting van Hubertus met het hert voor en zijn verdere levensweg als kruisdrager.

Niet alleen de buitenkant van het jachtslot is de moeite waard, de binnenkant is minstens zo interessant. Zoals uit het eerder opgenomen toegangskaartje blijken er vrijwel altijd rondleidingen geweest te zijn. Vanuit Arnhem werden zelfs speciale busritten gepland om bezoekers naar de Hoge Veluwe te brengen.

Zoals al opgemerkt bevat de map een grote hoeveelheid krantenartikelen met een rijke verscheidenheid aan titels, bijvoorbeeld *Op bezoek bij de Kröllers* (De Telegraaf 30-4-2003) en *Boudoir Kröller-Müller* geopend voor publiek (De Gelderlander 5-2-2003). Uiteraard blijft ook het in 2004 verschenen stripalbum van *Suske en Wiske* niet ongenoemd in de Collectie Ohmstede.

In de Apeldoornse Courant van 7 september 2000 is onderstaand bericht – in de vorm van een soort 'strip' – opgenomen, waarin onder ander verwezen wordt naar de aan het begin van dit artikel genoemde lift: 'De eerste lift in Nederland' (zie hiernaast, pagina 17).

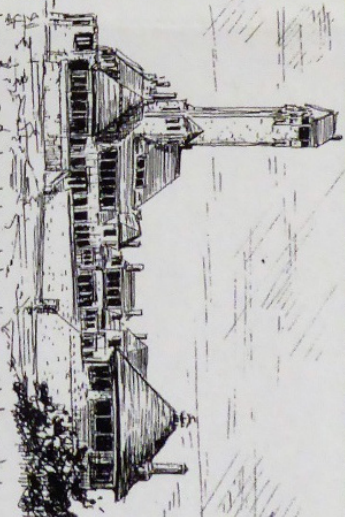
Jachtslot Hubertus

Het Jachtpark, waarin kastelen werden gebouwd, was in de 20e eeuw duidelijk voorbij. Echte kastelen, naar de betekenis van het woord. Castellum (= fort of een versterkte plaats), waren al sinds de 1e eeuw achternaad door het steeds sterker wordende gedrukt. De latere gebouwen, huizen en landhuizen, waren van de bewoners nog iets met de bestuurlijke structuur van Nederland hadden te maken, zijn nu toch kastelen blijven noemen. De militaire versterkingen werden forten.

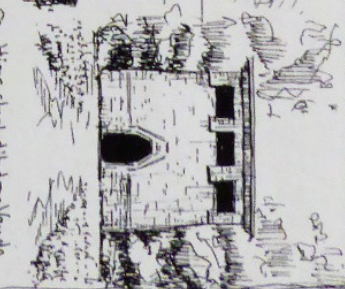
Ten in de 19e eeuw de gemeentelijke indeling het watersysteem versterking was, dat ook het einde van de directe rol van de landadel in het regionaal bestuur. In die tijd zijn dan ook veel kastelen huizen afgevoerd. Het is dan ook zeer bijzonder dat het architecten Krieken, Müller aan de architect. Berlage opdracht gaf, het bouwen van een buitenhuis, dat zowel qua omvang, ontwerp en afgevoerde portaal omringing zoveel andere huizen doet het nu als "jachtslot" wordt betiteld en eigenlijk het enige nieuwe 20e eeuwse "kasteel" is, dat in Nederland werd gebouwd. Ook bij zand is, dat er niet werd teruggegaan op middel-eeuwse architectuur, maar dat dit een van de Franse voorbeelden is van wat de Nederlandse architectuur in het begin van de 20e eeuw heeft voortgebracht. Als thema werd de legende van St. Hubertus genomen. In het huis gebouwd, tot aan het ontwerp van het interieur en de basisstenen toe is dat terug te vinden. Later nam architect van de Velde de bouw over, dat het werk in dezelfde stijl opmaakte.

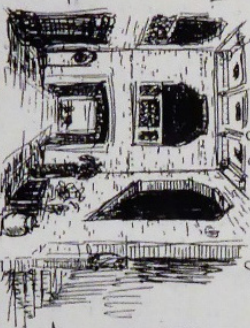
① In de hal is dit gis-in-lid raam te zien. Het beeldt het moment uit, waar op de ijde, loslopende Hubertus een het met een kruis in zijn gewet. Hij verhoort dan alles ten gunste van de armen en wijdt zijn verdere leven aan de verandering van het evengoelie.

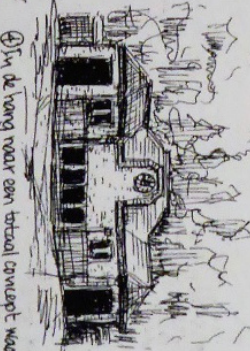
② Centraal staat de hoge toren met daarin het kruis motief in bouwen. Bovenin draukt men van Krieken-Müller graag voor time. Daarom werd hier de eerste lift in Nederland aangelegd. De bediende die de time kwam brengen, moest wel met de trap.

③ Hier staat dit dorp van de Velde ontwerpen gebouwd. Hierin is een dorpje dat te zien. Er konenop stond dan Windmolen die water voor in de winter op moest pompen. Toen dat niet nodig bleek, is dat konenste deel weer afgevoerd.

④ De hal van het slot is sober bedekt. Omdat die het dwalen in duisternis van Hubertus in zijn wisselende jaren verbeeld. Toch heeft het, met zijn balustrade de grandeur die bij een kasteel hoort.

⑤ In de tong naar een titiaal concept waarin alles, het het toelichten toe werd omarmen kon ook het nondenheid niet achterblijven. Woning worden zullen zijn onder top-architectuur gebouwd onderkomen hebben gehad.

⑥ Je zou het nu niet meer zeggen, maar vroeger lag hier een meers. Nadat slot en park waren aangelegd was dat verdwenen. Nu probeert men er weer iets van terug te krijgen. In de toekomst loopt een vander over een drossig verrenhtig

Van de Buurt voor de Buurt - het ontstaan van het Lunterse Buurtbos

Henk van den Brink

Wie het dorp Lunteren aan de oostkant uitrijdt, komt al gauw in de bossen terecht. Voorbij een bocht in de Boslaan, op de hoek met de Van den Hamlaan, bevindt zich de ingang van het Lunterse Buurtbos. Op de hoek liggen enkele enorme stenen die, al sinds mensenheugenis, als poortwachters de ingang van het Lunterse Buurtbos bewaken.

Al wandelend staan we al snel voor de nostalgische eendjesvijver en even verderop vinden we de gedenkboom die in 1914 ter nagedachtenis aan notaris J.H.Th.W. van den Ham, de stichter van het Buurtbos, geplant werd. We vervolgen onze weg achter het voormalige Herstellingsoord voor onderwijzers en steken verderop de

Molenweg over. We volgen hier de kromme lanen van het Buurtbos tegen de Galgenberg op en komen uiteindelijk bij de Koepel terecht, waar we, bij helder weer, van een prachtig panorama over de gehele Gelderse Vallei kunnen genieten.

Ruwweg strekt het Lunterse Buurtbos zich uit in oostelijke richting langs de Boslaan, bijna tot aan de Hessenweg, met een uitloper in noordelijke richting tot aan de Engweg. Aan de zuidkant wordt het ruwweg begrensd door de Lunterse Bosweg, Goorsteeg, Galgenbergweg en Molenweg. Het gehele areaal beslaat zo'n 135 hectare. Het is een relatief jong bos, want zo'n 120 jaar geleden vonden we hier alleen nog maar heide, waarover het Buurtbestuur al eeuwenlang de scepter zwaaide.

De Buurt van Lunteren en Meulunteren

Dat Buurtbestuur had zich al met bosaanplant beziggehouden. In het Buurtboek lezen we dat in de winter van 1848 en 1849 een buurtbos werd aangelegd door een wal te laten spitten vanaf het bosje van B. Roelofsen tot boven langs de wildgraaf. De wal werd met jonge eiken beplant, de grond daarbinnen met dennenzaad ingezaaid en op 16 en 17 april 1849 ingeëgd door Evert Jan Roelofsen, de zoon van de buurtmeester. Later, in 1863, werd op een buurtvergadering voorgesteld een wandelpad door dit buurtbos te maken tot boven aan de berg. Of het pad er ooit is gekomen, is niet bekend.

Eveneens in 1849 werd het eikenbosje aangelegd bij het land van Brand Vermeer, van boerderij Klein Altena in Meulunteren. Ook werden er zogenaamde armenbosjes geplant, waarvan de opbrengst blijkbaar ten goede kwam aan de behoeftigen onder de bevolking.

Een voorstel van de burgerij van Lunteren om op de heide ten oosten van het dorp een plantsoen aan te leggen, stuitte in 1862 op groot verzet van de boeren, wier belangen stevig botsten met die van de verpozing zoekende dorpelingen. De felle strijd leidde ertoe dat een 'geëerde ingezetene' van het dorp het volgende versje maakte:

*Is berg of hei de bron van twist,
Geef beiden dan wat toe.
Licht wordt van weerszij wat gemist,
En wordt men 't twisten moe.
Beplant de zoomen dan met groen,
En laat de vlakte vrij,
Dan krijgt de burgerij plantsoen,
De boer houdt nog veel hei.*

Wie deze 'geëerde ingezetene' van Lunteren was, is niet duidelijk, maar het zou wel eens notaris Van den Ham, de stichter van het latere Buurtbos, geweest kunnen

zijn. Het gevolg was dat het buurtbestuur uiteindelijk, onder druk van Burgemeester Van Borsssele, overstag ging en toestemming gaf om 6 bunder woeste grond met bomen te beplanten. De loodgieter Anthonie Slotboom, een van de felste voorstanders van het plantsoen, verzorgde de aanleg. Na de grond bewerkt te hebben, zette hij de wandelpaden uit door met zijn klompen een lijn door de losse grond te sloffen.

In 1879 werd dit plantsoen aanzienlijk uitgebreid door de heer A.F.J. Reiger van de Bruijnhorst (zie kader op pagina 26).

Verder was er nog het zogenaamde Kuipersbosje, gelegen in de Pollen. Het voorzag de kuiper, destijds Willem Vonk, van hout dat hij nodig had om zijn beroep uit te oefenen.

Maar de stichting van het Lunterse Buurtbos door notaris Van den Ham was niet alleen voorafgegaan door wat de Buurt zo nu en dan verricht had. In 1887 werd namelijk de burgerlijke maatschap Dendrophilia in het leven geroepen. Zij werd gesloten door de heren P.A. Voute, W.N. Dinger (vader van de notaris) en R. Dinger (toen nog kandidaat-notaris) en had ten doel gronden op de Veluwe aan te kopen, die te bewerken, er houtgewassen op te telen en de producten te verkopen. Na enkele jaren had men een verspreid bezit van zo'n 45 hectare heide aangekocht. Het was echter onmogelijk de verspreide percelen tot een groot bosgebied samen te smeden. Iets wat notaris Van den Ham, na de privatisering van de gemeenschappelijke buurtgronden, wel lukte.

De opheffing van de Buurt

In de Franse tijd was de Buurt van Lunteren en Meulunteren danig in verval geraakt. Pas in 1822, en later in 1825 nogmaals, werden alle geërfd en opgeroepen orde op zaken te stellen betreffende het buurtbestuur. Echter pas vanaf 1842 vonden er weer regelmatig vergaderingen plaats en hield men zich weer bezig met bosaanplant en het graven van grint uit de berg. Ook het onderhoud van de wegen kwam steeds weer ter sprake. Maar er gingen al stemmen op om de oude markverhoudingen te beëindigen en het particuliere grondbezit uit te breiden. In 1865 vond er een Buitengewone Buurtspraak plaats waar over deze kwestie door 62 geërfd en gestemd werd. Het voorstel werd echter afgewezen en alles bleef zoals het vanouds geweest was.

Notaris J.H.Th.W. van en Ham

Maar een vooruitstrevend landbouwbeleid ging volgens notaris Van den Ham niet samen met het oude markengrondbezit. Hij zag in de ongerepte heide een bron van werkverschaffing aan de arme boerenbevolking en een zekere welvaartsontwikkeling voor het gehele dorp. Vooralsnog vond hij de traditioneel ingestelde bevolking tegenover zich. Maar Van den Ham liet het er niet bij zitten en wist in de Haagse politieke kringen zoveel invloed uit te oefenen, dat in 1886 de Markenwet tot stand kwam. Door deze wet werd het mogelijk tot verdeling van de gronden over te gaan. Het leidde in het Lunterse Buurtbestuur tot discussies en persoonlijke ruzies.

Tenslotte koos men eieren voor zijn geld en op de Buitengewone Buurtspraak van 16 mei 1887 werd met algemene stemmen (op één na; de nachtwaker B. van de Kaa bleef tot het laatst tegen) tot verdeling van de buurtgronden besloten. Die verdeling en bepaling van de waarde van de percelen leidde echter tot afgunst, ruzies, het oprakelen van oude vetes, en zelfs tot verschil van meningen in het kerkbestuur. Uiteindelijk werd op 9 december van het jaar 1890 voor notaris Fischer de Acte van Verdeeling van de Buurt van Lunteren getekend.

Notaris Van den Ham

Johannes Hermannus Theodorus Wilhelmus van den Ham werd in 1822 te Barneveld geboren als zoon van Mor Arikus van den Ham en Gerharda Henriette Koops. De Van den Hams waren geziene personen in Barneveld. In tegenstelling tot zijn beide broers Petrus en Fredrik ging Johan niet studeren, maar monsterde hij aan als leerling-matroos op de grote vaart. Na twee wereldreizen gemaakt te hebben, kwam hij toch weer naar huis om in de leer te gaan bij zijn broer Petrus, die notaris in Lunteren was. Zijn eerste aanstelling als notaris kreeg Johan in Loenen, maar na het overlijden van Petrus in 1863 vroeg Johan overplaatsing naar Lunteren aan en werd daar nog hetzelfde jaar benoemd. Hij trok in het huis van zijn overleden broer aan de Dorpsstraat en trouwde twee jaar later met diens weduwe, Diderika Wilhelmina Wilbrink. Samen met zijn broer Fredrik, dokter te Lunteren en tevens zijn buurman, met wie hij een bijzonder goede verhouding had, wijdde hij zijn leven aan het welzijn van de boerenbevolking van Lunteren.

Nadat zijn vrouw in 1876 was overleden en zijn broer enkele jaren later naar Utrecht was vertrokken, bleef Johan nog een aantal jaren het notarisambt uitoefenen, totdat hij het ambt in 1884 op 62-jarige leeftijd neerlegde en zich volledig aan zijn liefhebberijen ging wijden. Vanaf die tijd ging hij door het leven als ‘de oude notaris’.

In 1873 had Van den Ham al de Luntersche Tuinbouwvereniging opgericht. Alle successen en eer die hij hiermee behaalde, stond hij af aan de Tuinbouwvereniging. Zelfs zijn koninklijke onderscheiding wilde hij een plaats geven in het trofeeën-kastje van de vereniging. Dit laatste ging een aantal mensen uit zijn omgeving te

ver. Men maakte hem duidelijk dat dit als een weigering van deze hoge onderscheiding opgevat kon worden, waarna hij ertoe overging het lintje toch maar te dragen.

In de jaren 80 van de 19e eeuw propageerde hij onder de boeren de kunstmest, stimuleerde de frambozenteelt, die hij geschikt vond voor de kleine boerderijen met hun grote gezinnen, en probeerde hij de bijenteelt te promoten. Van den Ham had zelf maar liefst 80 bijenkorven.

De aanleg van het Buurtbos

Na de opheffing van de Buurt in 1890 had iedere geërfde zijn stukje heide ontvangen. De grond was in repen verdeeld. Dicht bij het dorp kleine stukjes; de grotere wat verder weg de berg op.

‘De oude notaris’ liet al snel weten dat eenieder die zijn stukje heide wilde verkopen, dit aan hem kwijt kon, tegen een prijs van f 40 tot f 50 per hectare. Het gevolg was dat hij binnen korte tijd grote stukken heide in bezit kreeg. Zijn meeste aandacht ging naar de heide op de Hoge Berg en de Galgenberg, omdat hij deze gronden niet geschikt vond voor landbouw en deze daarom het eerst in aanmerking kwamen voor bebossing. Op deze manier kreeg Van den Ham een aaneengesloten gebied van ongeveer 130 ha bij elkaar. Slechts enkele perceeltjes binnen dit gebied bleven in het bezit van eigenaren die niet bereid waren hun stukje af te staan.

De notaris was bijna 70 jaar, toen hij met de aanleg van het Buurtbos begon. Op de

Met Pasen 1893 maakt ‘de oude notaris’ een wandeling tussen de nog jonge aanplant. Op de achtergrond ‘de tent’

Galgenberg bouwde hij een schuurtje voor de stalling van zijn paard en rijtuig, om van daaruit de aanplant te kunnen begeleiden en inspecteren. Deze houten hut werd in de volksmond ook wel 'de tent' genoemd. Later, toen het bos zijn voltooiing naderde, bouwde hij hier een stenen koepeltje met een rieten puntdak, van waaruit hij de gehele omgeving kon overzien.

Het eerste stenen koepeltje met rieten dak (1898)

De notaris ontwierp zelf het bladerpatroon van de paden en inspecteerde persoonlijk het uitzetten van dit patroon in het terrein. Langs de paden kwamen loofhoutsingels. De terreinen binnen de bladeren werden ingezaaid met grove den. In totaal werden er 600.000 dennen en 100.000 loofbomen geplant. De ontginning vond hoofdzakelijk plaats in de winter om de arbeiders in deze maanden wat extra arbeid en inkomen te verschaffen. Zo sneed het mes aan twee kanten. De arbeiders hadden werk en de notaris zag zijn droom verwezenlijkt.

Bij slecht weer verschaftte een plaggenhut onderdak aan het werkvolk, en

De plaggenhut waar de arbeiders bij slecht weer in schuilden. Door sommigen werd hier ook wel overnacht (1898)

sommigen van de arbeiders die van veraf kwamen, bleven er ook wel overnachten. Het gemiddelde arbeidsloon was 70 cent per dag.

Tot zijn 89ste jaar controleerde de notaris meermaals per week de jonge aanplant. Hij zat dan in zijn rijtuigje en mende zelf de paarden. Zijn onafscheidelijke koetsier en tuinman, Job Groeneveld, zat naast hem. Ze reden dan vaak naar een bepaald punt, vanwaar de oude notaris dan alleen ging wandelen. Toen op een morgen de notaris niet op het afgesproken tijdstip terug was, maakte Groeneveld zich erg ongerust, want zijn werkgever was immers hoogbejaard en stokdoof. Groeneveld besloot het paard uit te spannen, sprong erop en reed verschillende lanen af om hem te zoeken. Toen zijn speurtocht zonder succes bleef, keerde hij op het met schuim bedekte paard weer terug naar waar hij het rijtuig had achtergelaten. Daar vond hij de heer Van den Ham rustig in het rijtuig gezeten. Hij was in zijn eigen bos de weg kwijtgeraakt, maar zat nu lekker uit te rusten.

De ‘oude notaris’ overleed op 15 januari 1912 en werd enkele dagen later onder grote belangstelling begraven. Volgens zijn wens was de begrafenis zo eenvoudig mogelijk en werd er aan het graf niet gesproken.

Na opening van zijn testament, dat hij in 1904 eigenhandig had geschreven, bleek dat hij alle gronden die hij van de Buurtschap had gekocht en met bos had aangeplant, weer aan de bevolking van Lunteren had vermaakt. Zijn doel was geweest waardeloze woeste grond te ontginnen en arme arbeiders in de wintermaanden een inkomen te verschaffen. Om de toekomst van het buurtbos veilig te stellen werd de Stichting Het Luntersche Buurtbosch in het leven geroepen. Een som van f 3.000 werd aan de stichting vermaakt om daarmee het

In 1914 wordt de gedenkboom met smeedijzeren hek en banken door de burgerij van Lunteren geschonken.

bos te kunnen onderhouden. Verder bepaalde de notaris dat er in geen geval plaggen gestoken mochten worden in het bos, omdat de humusrijke bodem een levenskwestie van het bos was. Er mocht niet gestroopt worden en vogelnesten moesten met rust worden gelaten. Mocht er ooit een soort theeschenkerij komen, dan was het serveren van sterke drank verboden; koffie, thee, limonade en

licht bier waren wel toegestaan. Zo werden de oude heidegronden nu opnieuw eigendom van de Lunterse bevolking, maar met een geheel nieuwe bestemming.

Enkele jaren na het overlijden van de 'oude notaris' werd op een open plek in het Buurtbos, op een viersprong dicht bij het dorp, een gedenkboom geplant, geschonken door de burgerij van Lunteren. De Amerikaanse eik werd omgeven door een smeedijzeren hek, met ranken van Amerikaanse eikenbladeren en eikels, met daaraan vier ruime banken. Het ontwerp van ir. J.W. Dinger was uitgevoerd door dorpssmid Koops.

In 1916 werd een vernieuwde Koepel, ontworpen door W.O.J. Nieuwenkamp, door de familie Van den Ham aan het bestuur van het Buurtbos overgedragen.

Wie vandaag de dag deze koepel beklimt, kijkt vanaf de hoogste verdieping over de toppen van de bomen en ziet uit over de vlakte van de Gelderse Vallei. In oostelijke richting is het Veluwemassief te zien. Nu kunnen we ons niet meer voorstellen dat hier eens enorme heidevelden waren, die dankzij 'de oude notaris' werden herschapen in een zee van groen.

Een eerdere versie van dit artikel is verschenen in Bij de Amse Pomp, orgaan van de Vereniging Oud Lunteren.

De overdracht van de koepel door de familie Van den Ham aan de Stichting Het Luntersche Buurtbos vond in 1916 plaats.

Het Fislerwoud

Tegenover de ingang van het Lunterse Buurtbos lag vroeger één van de toegangen tot het Fislerwoud. Met de aanleg daarvan werd in 1879 begonnen. De geschiedenis ervan begint in 1878, als mevrouw Susanne Elisabeth Reiger-Fisler, weduwe van Mr. Frederik Ulrich Reiger, het vervallen landgoed De Bruijnhorst te Ederveen koopt van de erven van Gravin van Pallandt. Daar het oude

De ingang van het Fislerwoud met rechts de tegenwoordige Boslaan.

huis zeer bouwvallig was, besloot zij een nieuw te laten bouwen. De eerste steen werd op 13 februari 1879 gelegd en na een zeer voorspoedige bouw werd het nieuwe huis op 25 juli van hetzelfde jaar feestelijk in gebruik genomen.

In datzelfde jaar werd te Lunteren begonnen met de uitbreiding van het bestaande plantsoen ten oosten van het dorp. De grond was voor een f 1.600 aangekocht door A.F.J. Reiger, zoon van mevrouw Reiger, van de Buurt van Lunteren. Nadat zijn moeder in 1903 was overleden, besloot de heer Reiger het parkachtige bos het Fislerwoud te noemen.

Notaris Van den Ham had tijdens zijn leven al gehoopt het Fislerwoud nog eens aan het Buurtbos te kunnen toevoegen, maar Reiger had, tot grote spijt van de oude notaris, geweigerd zijn wandelpark aan Van den Ham te verkopen. Pas in 1924 wist notaris Dinger hem zo ver te krijgen dat hij het Fislerwoud tegen een redelijke prijs afstond aan de stichting Het Luntersche Buurtbosch. Hoewel de stichting zelf niet over fondsen beschikte, beklonk de notaris de koop onmiddellijk. Met een aantal bevriende families bracht Dinger het bedrag van f 12.000 bij elkaar en verstrekte een obligatielening aan het Buurtbos, waarvan de rente en aflossing in de jaren daarna uit de stijgende houtopbrengsten konden worden betaald.

Bronnen

- Lunteren en zijn weldoener, door W. Hingman, Wageningen, B. Wigman, 1916
- Het Luntersche Buurtbos, door Ir. H.L. Dinger, Nederlandse Heide Maatschappij, 1958
- Uit het verleden van Lunteren, door P. Hoekstra, Barneveld, BDU, 1982, Schaffelaarreeks nr. 13
- Lunteren, een historische studie, door P. Hoekstra, Barneveld, BDU, 1989, Schaffelaarreeks nr. 21

De Klomp – het verhaal over het ontstaan van een nederzetting

Jan Kijlstra

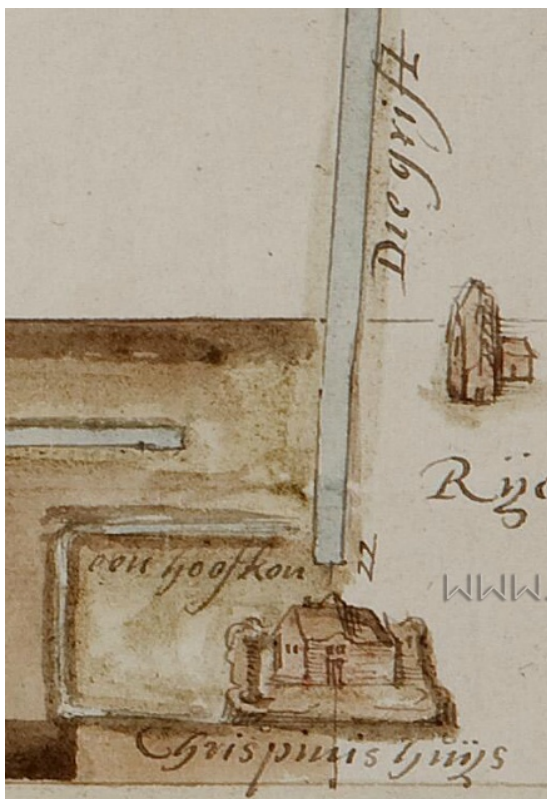
Over de nederzetting De Klomp doet een aantal verhalen de ronde. Zowel over het ontstaan als over de naam. Die verhalen zijn, bij gebrek aan bronnen, of door onvoldoende controle van die bronnen, nogal eens gebaseerd op niet op feiten berustende eigen interpretaties. Zo wordt er in publicaties wel gesteld dat er bij De Klomp ooit een haven en zelfs een zwaaiком heeft gelegen.

In dit artikel gaan we op zoek naar het antwoord op drie vragen:

- wat is de achtergrond, de etymologie, van de naam de Klomp;
- waarom is deze nederzetting ontstaan, en
- heeft er een haven en een zwaaiком gelegen?

Om te beginnen: het woord *klomp* is een verbastering van *klamp*. Van Dale zegt hierover: ‘*stapel: een klamp turf...*’ Ook het Woordenboek der Nederlandse Taal geeft deze uitleg: ‘turfstapel; turfmijt’. Door verschrijving en/of verbastering werd

klamp vervormd tot *klomp*. De onderbouwing van deze verklaring voor de naam ‘De Klomp’ vinden we in het *Archief van de Veenraden*.

De Veenraden, voluit het *College van Veenraden*, waren bezitters van veengronden in het zuiden van de Gelderse Vallei. Daar zat veel turf, en de landsheer, destijds Karel II, stimuleerde de ontginning daarvan. Niet uit liefdadigheid, maar omdat hij daar geld mee kon verdienen, in de vorm van belastingheffing.

Om turf te kunnen winnen moest het veen eerst ontwaterd worden. Daarvoor werd een afwateringssysteem gebruikt dat deels eerder was aangelegd: de Bisschop Davidsgrift. Die werd opgeknapt en in meerdere richtingen verlengd tot de grenzen van het veen-

gebied. Dat was een dure grap, en daarom bedongen de participanten in die graverij, de *Veengenoten*, bij Karel II het exclusieve gebruiks- en beheersrecht over de Grift c.a. Dat werd hen verleend in de vorm van een octrooi.

Eén zijtak van de Grift liep, als Boveneindse Grift tot aan de Eder Zwarte Veenen, de noordelijke grens van het octrooigebied. Op een kaart, te vinden in het Gelders Archief (0012 Gelderse Rekenkamer K244, inv.nr. 7239) zien we de situatie aan het eind van de Boveneindse Grift in 1572, waar later De Klomp ontstond.

Geen spoor van een haven, laat staan van een zwaaiком. Beide waren op die plaats ook niet erg zinvol geweest. We weten uit een bestek voor de bouw van een schut en twee bruggen in de Boveneindse Grift, dat deze een doorvaartbreedte moesten krijgen van 8 voet, dat is iets meer dan 2,4 meter. Die bruggen waren vaste bruggen. Er konden in de Boveneindse Grift, anders dan in de eigenlijke Grift, dan ook geen grotere schepen (de Samoureusen) terecht. Wat er voer, waren vletten en schouwen, die geboomd werden. Deze scheepjes waren symmetrisch, er zat geen verschil tussen voor- en achtersteven. Wilde je de andere kant op varen dan ging je aan de andere kant staan om de boot met de boom, een duwstok, de andere kant op te bewegen. Geen zwaaiком voor nodig.

En als er sprake was geweest van een haven, al of niet met zwaaiком, dan zou dat ook uit het archief van de Veenraden zijn gebleken, en de diverse auteurs zouden naar die bron verwezen hebben. Die verwijzing ontbreekt. Erkende specialisten, zoals Deys en Stol, spreken er ook niet over.

Op de kadastrale minuut uit 1832 zien we dat de situatie t.o.v. 1572 eigenlijk ongewijzigd is: de Boveneindse Grift loopt zonder verbreding voor haven of zwaaiком dood op de Eder Veenen.

Er is wel een opvallend verschil. We zien dat het pad langs de Grift aan het eind afbuigt, en eigenlijk aan de andere kant van het (denkbeeldige) verlengde van het water aansluit op de Buursteeг, die op de tekening aan de onderkant loopt.

En we zien de naam De Klomp. Er is dus niets aan de Grift veranderd, maar wel aan de omgeving. Wat was het geval?

De Veenraden wilden in 1627 de Boveneindse Grift doortrekken tot aan de

Buursteeg. Dat zou de afvoer van turf naar het noorden aanzienlijk eenvoudiger maken, omdat de Buursteeg met paard en wagen bereden kon worden, zodat de turf direct uit de schuit op de wagen kon worden geladen.

Waarschijnlijk wilde men dan ook, net als aan de Edese en Amerongse kant, een opslagplaats bouwen. Maar dat verlengen van de Boveneindse Grift stuitte op moeilijkheden, omdat de eigenaar van de grond niet wilde meewerken (hoewel hij daar op grond van het octrooi van Karel II wel toe verplicht was).

De Veenraden kozen de simpele weg en kochten twee perceeltjes naast het te doorgraven terrein (het terrein waar op de kadastrale kaart 1832 nu De Klomp ingeschreven is) en verlegden het pad over hun - toen - eigen grond. Daar werd de turf opgeslagen die voor de dorpen in de omgeving bestemd was. En in de loop der tijd ontwikkelde zich hier een los- en laadplaats voor allerlei goederen. Er kwam toen ook meer bewoning. En de nederzetting De Klomp was geboren.

Het terrein heette ook wel het *Meentje*. De Veenraden waren vrijwel allemaal ook geërfd, en dit stukje grond werd door iedereen, net als de wegen en voetpaden, als ‘gemeen’, als openbaar terrein beschouwd. Stol vertelt in zijn boek dat nog in 1841 een opzichter over het Meentje werd aangesteld. In 1931 ging het over in particuliere handen.

Samenvattend kunnen we zeggen dat het buurtje De Klomp zo heet omdat er destijds een turfopslag werd gemaakt, die turf werd opgeslagen in een turfmijt (of meerdere). Een ander woord voor zo'n stapel is *klamp*, een toponiem dat vervormd is tot ‘klomp’.

Die turfopslag is uitgegroeid tot een op- en overslagplaats voor allerlei goederen, en dat leidde tot toename van de bewoning, waardoor er een kleine woonkern ontstond.

Maar een haven of zwaairom, zoals elders gesuggereerd, is er nooit geweest. Dat hadden de toenmalige landmeters zeker op hun tekeningen getoond, en dat was ook zeker in het archief van de Veenraden te vinden geweest.

Een andere zaak is dat bij die stapelplaats ook een herberg ontstond. En een kort onderzoek leert dat op vele plaatsen een herberg met een daarbij gelegen stapelplaats was. En dat die combinatie de ‘soortnaam’ De Klomp droeg. We zien voorbeelden in o.a. Vilsteren, Roosendaal, Nuenen, Enschede, Delft, Groningen en Etten-Leur. Dat er bij dergelijke stapelplaatsen een herberg ontstond is verklaarbaar: er was handel, en waar handel is, is ook al snel sprake van horeca. Niet toevallig liggen aan marktplaatsen ook altijd horecaondernemingen. Denk aan het roemruchte Edese *Marktzicht*.

Boerderij 'Het Pakhuis' (2012)

Zoals gezegd: er waren in de Gelderse en Stichtse venen nog twee van dergelijke stapelplaatsen: één aan het eind van de Kerkewijk, voor de ‘karturf’, turf die per wagen over de Amerongse Berg naar de Betuwe ging, en aan het eind van de Pakhuiswijk. Daar stond, bij een boerderij, een pakhuis. De wijk en de boerderij ontleenden hun naam aan dat pakhuis. Dat pakhuis was ook een stapelplaats. Maar, anders dan bij De Klomp c.a., er ontstond geen horeca. Anders zou het Pakhuis mogelijk wel de ‘Maanensche Klomp’ geheten hebben.

Overigens is in de *Geschiedenis van Ede* ook m.b.t. het Pakhuis sprake van een haven. Maar dat is ook in dit geval niet correct. De Pakhuiswijk was nog ondieper en smaller dan het Boveneind, en dus evenmin geschikt voor grotere schepen. Overigens is, net als bij De Klomp, ook bij het pakhuis een nederzetting ontstaan, een buurtje. (Hetgeen iets anders is dan een buurschap, een vaak gemaakte denkfout.)

Door de stapelplaatsen aan het eind van resp. Kerkewijk, Boveneindse Grift (Boveneind) en Pakhuiswijk werd het mogelijk zogeheten ‘onvrije turf’ uit het veen naar de gebruikers te krijgen.

Onvrije turf was turf die gewonnen werd door verveners die niet deelnamen in het College van Veenraden, en die dus ook niet bijdroegen in de kosten voor onderhoud van de Grift c.a. Waar de Veenraden hun turf ‘vrij’, zonder kosten, via de Grift mochten afvoeren, gold dat voor verveners die geen deel uitmaakten van het College van Veenraden nadrukkelijk niet. Als zij turf over de Grift wilden ver-

voeren, moesten zij daarvoor betalen. Maar voor de regionale afzet was, dankzij genoemde stapelplaatsen, turfafvoer mogelijk zonder van de Grift gebruik te maken. Dat maakte die turf ook iets goedkoper, en dat kwam weer goed uit, omdat dergelijke ‘onvrije turf’ veelal ook van lagere kwaliteit was.

Bronnen

- De veenkolonie Veenendaal – T. Stol, Zutphen 1992
- De Gelderse Vallei in Oude Landkaarten – H.P. Deys, Utrecht 1988
- Langa oude en nieuwe Wegen: Per schouw door de Gelders Vallei – F. van Oort, Ede 2007
- Het veen, de veenraden en het Veenraadschap – R. Bisschop e.a. – 1990
- Inventaris van het archief van het Veenraadschap – Gemeentearchief Veenendaal z.j.
- Geschiedenis van Ede – Vereniging Oud Ede, Ede, 1939
- Kadastrale Atlas Gelderland 1832 -Arnhem 1995
- Fotocollectie Gemeente Ede
- Fotocollectie Gemeente Veenendaal
- Gemeentearchief Ede
- Gemeentearchief Veenendaal
- Gelders Archief Arnhem
- Van Dale's Groot Woordenboek der Nederlandse Taal.
- Woordenboek der Nederlandse Taal (WNT)

Uit de archieven

De molen "Concordia" op de hoek Molenstraat-Telefoonweg. De kinderen die hier midden op de straat zitten zijn Johan Gerard Hartgers en zijn zuster Tiny. Vader C. Hartgers was de fotograaf en om een ansichtkaart te maken, mochten wij ook op de foto. (1925 - Collectie J.G. Hartgers, Gemeente Ede)

COLOFON

Vereniging Oud Ede

De vereniging, opgericht in 1924, stelt zich ten doel volgens artikel 3.1 van de statuten: *'Het onderzoek van archieven en gedrukte bescheiden naar alles wat betrekking heeft op het ontstaan en de geschiedenis van de dorpen (kerken en buurten) van het ambt en van de gemeente Ede en het verzamelen en bewaren van alles wat van belang kan worden geacht voor en betrekking heeft op de geschiedenis van Ede.'*

Postadres Postbus 8293, 6710 AG Ede
Telefoon 06 348 676 27
E-mailadres info@oudede.nl & ledenadministratie: ledenadministratie@oudede.nl
Website www.oudede.nl
Bankrekening NL24 INGB 0003 5342 68

Bestuur:

Simon van de Pol (voorzitter), vacature (secretaris), Wim Bruijnes (penningmeester), Patty Gonggrijp & Paul van der Hart.

Leden;

De vereniging telt ca. 800 leden. Nieuwe leden kunnen zich aanmelden per telefoon, brief, e-mail en via de website. Beëindiging van het lidmaatschap uitsluitend schriftelijk per brief of e-mail vóór 1 november. De contributie bedraagt in 2019 € 15,00.

Erelid van de vereniging is Hetty Blaauw-de Wit.

Giften en schenkingen zijn fiscaal aftrekbaar omdat de Vereniging een erkende Algemeen Nut Beogende Instelling is. Omdat de VOE een culturele instelling is geldt zelfs een extra aftrek van 25%! De aftrek geldt overigens ook voor de contributie!

De Zandloper

Is een uitgave van de Vereniging Oud Ede en verschijnt viermaal per jaar. De redactie van De Zandloper bestaat uit Joyce van den Berg, Frans van Oort, Gerard van Bruggen en Hans Post (eindredacteur). De redactie is te bereiken op zandloper@telfort.nl.

Nieuwe artikelen die verband houden met de geschiedenis van Ede zijn welkom. De redactie behoudt zich het recht voor een artikel te weigeren. Overname van artikelen uitsluitend na schriftelijke toestemming van het bestuur van de VOE.

De redactie heeft zich ingespannen om rechthebbenden van de geplaatste afbeeldingen te achterhalen. Mocht u menen rechten te kunnen doen gelden, dan kunt u zich melden bij De Zandloper.

Productie van De Zandloper: Verloop Drukkerij, Alblasserdam - ISSN 1384-7090